

Lietuvos meno kūrėjų asociacija

TÉA OBREHT: ATMINTIES IR PASAKOJIMO GALIA

2012-09-04

ŽURNALAS: KNYGŲ AIDAI

TEMA: LITERATŪRA

AUTORIUS: Dalia Zabielaite

DATA: 2012-09

Téa Obreht, TIGRO ŽMONA, iš anglų kalbos vertė Vidas Morkūnas, ser. *Šiuolaikinė proza*, Vilnius: Baltos lankos, 2012, 368 p., 1700 egz.

Dailininkas Zigmas Butautis

Prisimenu, kaip šiemet, aptariant praėjusių 2011 m. verstinės grožinės literatūros leidybos procesus Lietuvoje, daug skaitantis ir verčiantis profesionalus vertėjas Laimantas Jonušys pastebėjo: „Reikia pasidžiaugti, kad verčiama gera lenkų literatūra. Bet labiausiai pasigendu kiek tolimesnių kaimynų, nes kas į pietus nuo Lenkijos, mes to beveik neturim, o juk yra įdomios ir vengrų, ir kitų šalių – vadinamosios Vidurio Rytų Europos – literatūros. Jos vertimai reti, čia didelė spraga. Mat madinga žiūrėti į Vakarus, į didžiąsias literatūras“¹. Pernai iš tiesų buvo išleista geros ir lenkų, ir Vakarų literatūros. Štai 2011 m. geriausios verstinės knygos rinkimus laimėjo šiuolaikinio britų rašytojo Juliano Barneso garsusis romanas *Flobero papūga* (iš anglų kalbos vertė Nijolė Chijenienė). O antrą vietą šiuose rinkimuose pelnė šiuolaikinio lenkų prozininko Paweło Huelle's *Mercedes-Benz. Iš laiškų Hrabalui* (iš lenkų kalbos vertė Vytautas Dekšnys).

Tačiau geros Vidurio Rytų Europos literatūros vertimų pernai, bemaž, nebūta. Pasirodė tik į akademinę publicistiką panaši buvusioje Jugoslavijoje gimusio Predrago Matvejevičiaus knyga *Viduramžių jūros brevijorius* (iš kroatų kalbos vertė Laima Masytė). Dar anksčiau, 2010 m. lietuviškai išleistas garsaus serbų rašytojo Milorado Pavičiaus romanas-leksikonas *Chazarų žodynas* (iš serbų kalbos vertė Laima Masytė). O 2009 m. – šiuolaikinių slovėnų novelių rinkinys *Auksas kišenėje* (iš slovėnų kalbos vertė Laima Masytė). Tais pat metais publikuotas Bosnijoje ir Hercegovinoje gimusio, paskui į Vokietiją išvykusio jauno rašytojo Sašos Stanišičiaus debiutinis romanas *Kaip kareivis gramfoną taisė* (iš vokiečių kalbos vertė Viktorija Labuckienė). Dar senesnių Vidurio Rytų Europos literatūros vertimų neimsiu čia vardyti. Ne toks šios recenzijos tikslas. Čia tik norėjau parodyti, kad to Europos regiono literatūros vertimai reti, bet šis tas verčiama. Ir vis dėlto, jei minėtos lenkų ar Vakarų šiuolaikinės literatūros vertimų yra tiek, kad galima susidaryti išsamesnį vaizdą, kokios yra tos literatūros

tendencijos, apie ką ir kaip pasakoja didieji jos kūriniai, tai Vidurio Rytų Europos šiuolaikinės literatūros vertimų neturime tiek, kad tokį vaizdą susidarytume. Bet gal – vienas vertimas po kito – ir galėsime?

Kad Vidurio Rytų Europa verta dėmesio, kad turi įdomių kūrinių, gal net prilygstančių didžiajai Vakarų literatūrai, byloja šiemetinis Lietuvos leidėjų atradimas – Téa Obreht ir jos *Tigro žmona*. Tai iš buvusios socialistinės Jugoslavijos kilusios, dabar JAV gyvenančios jaunos rašytojos debiutinis darbas, 2011 m. išleistas vienos didžiausių Niujorko *Random House* leidyklos ir per metus išverstas į lietuvių kalbą. Savo menine verte, turinio ir formos patrauklumu kažkiek prilygstantis minėtam pas mus aukštai įvertintam lenkų rašytojo Huelle's romanui *Mercedes-Benz. Iš laiškų Hrabalui*. Beje, šiuos du autorius – Obreht ir Huelle – įdomu gretinti (bet irgi ne čia). Minėti jų romanai leidžia pamatyti, kuo šiuolaikinė serbų ir lenkų literatūra savita, kuo panaši ir kuo skiriasi. Ir ne tik ji, bet ir kaimyninių šalių, kuriose šie autoriai gimę, XX a. istorija, gyvai atspindėta jų kūrinuose.

Biografinis ir istorinis kontekstas

Téa Obreht kilusi iš karų krašto. Kaip pasakojama *Tigro žmonoje*, dar neseniai bombarduoto, su komendanto valanda ir jos nepaisant – anarchija. O po karo – su laukais, nusėtais likusių minų, su apleistais miesteliais, vieno kurių panašiam į lūšną bare renkasi karo dalyviai: vyras be kojos, kitas – prie alkūnės prikabinu tabaluojančiu protezu, dar kitas – nudegintu veidu ir tvarsčiu ant akies. Tai buvusi socialistinė Jugoslavija, kurios sostinėje Belgrade rašytoja gimė 1985 m. Netrukus, dešimto dešimtmečio pradžioje šalyje kilo kelis metus trukęs pilietinis karas, per kurį ji suskilo į keletą nepriklausomų valstybių (Serbiją, Slovėniją, Kroatiją, Juodkalniją, Makedoniją, Bosniją ir Hercegoviną). Pasaulį sukretė žudynių Srebrenicoje, bombarduojamo Sarajevo vaizdai ir kt. Rašytojai tų baisumų neteko patirti – prasidedant karui su motina ir seneliais išvyko į Kiprą. Ji prisimena, kad čia gyvendama aštuonerių metų angliškai parašė trumputį pasakojimą ir parodžiusi motinai tarė, kad norėtų tapti rašytoja. Nuo tada siekusi šios svajonės. Ją realizuoti padėjo anglų kalbos, kūrybinio rašymo studijos JAV aukštosiose mokyklose. Į šią demokratijos šalį dvylikametė Obreht atvyko 1997 m., keletą metų gyvenusi Egipto sostinėje Kaire. Į jį šeima greitai persikėlė iš Kipro. Dabar rašytoja gyvena Niujorke ir kuria antrąjį romaną.

„Būtų baisu, jei imčiau rašyti pagal formulę“, – taip viename interviu apie antrąjį savo romaną sako Obreht. Ar jai pavyks išvengti šios nesėkmės, galbūt pamatysime, jei mūsų leidėjai taip pat operatyviai išleis būsimą romaną. *Tigro žmoną* ji rašė trejus metus. Ir būdama dvidešimt penkerių nustebino brandžiu, menišku kūriniu, kuriame pavaizdavo savo gimtąjį kraštą ir jo ypatingą XX a. tikrovę (tik į socializmo laikmetį nesigilina, nes jame trumpai tegyveno). Tais pačiais debiutinio romano pasirodymo metais – 2011 m. – jis buvo apdovanotas prestižiniu britų *Orange Prize for Fiction* kaip geriausias anglų kalba moters parašytas metų romanas, atitinkąs pagrindinius tris šio prizo kriterijus – meistriškumą, originalumą ir suprantamumą skaitytojui.

Tigro žmona žavi įspūdingais buvusios Jugoslavijos vaizdais. To, kas, nesileidžiant į tikslią toponimiką, įvardijama tiesiog kaip Balkanų regionas. Su jo Miestu (kuris tikriausiai žymi gimtąjį Belgradą), su Breževinos, Zdrevkovo miesteliais, su Galinos

kaimu, kurie fiktyvūs, kurių nėra žemėlapyje, bet jų paveikslai piešiami iš tikroviškų kraštovaizdžio, istorijos, buities, kultūros detalių. Tai lyg ir apibendrintas Vidurio Rytų Europos paveikslas, tačiau su būdingais jos tikrovės bruožais. Jį rašytoja piešia pasitelkus realistinę ir magiškojo realizmo technikas. Pirmąją kurdama lyg ir realistinį istorinį romaną, antrąją – lyg ir vaizduote paremtą sakmę apie šį kraštą. Šie du skirtingi naratyvo sluoksniai gražiai, kažkaip neįtamtai susilieja vienas su kitu, nors šiek tiek ir išlaikomi atskiri. Serbų poetas Charlesas Simicas, irgi emigravęs į JAV, šį savitą romano bruožą nusako taip: rašytoja naudoja dvi skirtingas pasakojimo technikas, tačiau taip, kad riba tarp realybės ir fantazijos darosi neaiški, miglota².

Realizmas vyrauja tuose skyreliuose, kurie pasakoja apie dabarties laikus – pačią XXI a. pradžią, jos ramesnes dienas po karo, per kurią „senoji mūsų tėvynė suskilo į atskiras šalis, šios neteko savybių, anksčiau būdingų joms kaip visumos dalims“ (p. 178). Paskutinius XX a. dešimtmečius, įtemptus pilietinio karo metus, kuris „išiplieskė pamažu, dešimtmetį, kol ant bedugnės krašto laukėme jo pradžios, vos rusenęs“ (p. 38). Senelio vaikystė Antrojo pasaulinio karo metų kaime vaizduojama jau su ryškesniu magiškuoju realizmu – taip panyrant į tų laikų archajišką nepaprastumą. Šiuose įvairiuose laikotarpiuose, aprašytuose skirtinga pasakojimo technika, rutuliojasi dviejų pagrindinių veikėjų – senelio gydytojo Leandros ir jo vaikaitės Natalijos Stefanovič, iš pradžių mažos mergaitės, paskui moksleivės ir galop jaunos gydytojos – santykių istorija. Mažoji istorija, nulemta didžiosios. Bet plačiau pasakojama apie pirmąją. Nors tai nėra tipiška šeimos saga. Nėra ir tipiškas istorinis romanas.

Tigro žmona turi ir įdomių, kaip paprastai būna, kiek paslėptų autobiografinių momentų, atspindinčių rašytojos ir jos senelio, aviacijos inžinieriaus Štefano Obrehto, kuriam dedikuotas šis kūrinys, santykių pobūdį ir jų esmę. Beje, savo kūrybą Tėja Obreht ėmė pasirašinėti senelio pavarde, vietoj savo ilgosios Bajraktarevič. Britų dienraščiui *The Guardian* ji taip pasakojo apie savo senelį:

jis buvo tėvo figūra mano gyvenime. [...] Mes buvome labai artimi. Didžiumą mano vaikystės savaitgalių leisdavome kartu sportuodami ar tiesiog eidami pasivaikščioti [...]. Pagarbią baimę man keldavo istorijos, kurias jis pasakodavo apie savo gyvenimą: neįtikėtinas istorijas apie savo žygius jaunomis dienomis, kartais armijoje, kartais dirbant, kai neretai tekdavo keliauti į tolimas vietas. [...] Mano senelis neturėjo meninių polinkių, bet labai žavėjosi tuo, kad mano motina ir aš juos turime. Jis mus labai drąsino siekti savo svajonių.³

Tigro žmona parašyta jau po Obreht senelio mirties. Jis mirė tėvynėje, į kurią su močiute grįžo po pilietinio karo. Tad nėra keista, kad romane gan ryški mirties tema, traktuojama natūraliai, gyvenimiškai, kad pasakojimą, greta kitko, gaubia švelnus, pačią pasakotoją brandinantis liūdesys.

Mat ir knygoje senelis miršta. Po neseno pilietinio karo į kaimyninę valstybę, buvusių priešų šalį, jauna gydytoja Natalija vyksta su kilnia atkuriamąja misija – skiepais vienuolyne ikurtam Breževinos našlaitynui. Pakeliui į šį miestelį jai paskambina močiutė ir praneša, kad, nežinia ko išvykęs į atokų Zdrevkovą, jame nežinia kaip mirė senelis. Iš pradžių Natalijai sunku įsisąmoninti mirties faktą. Bet ši žinia išsyk pažadina jos atmintį – žvilgsnį į savo ir senelio praeitį, netolimą ir tolimesnę.

„Prisiminimai apie senuosius ir naujuosius laikus“, pasak užsienio kritikų, čia gražiai „sugula į gyvą, virpantį koliažą“⁴. Jie yra tai, kas Natalijai padeda išverti netektį, kas užpildo atsivėrusią tuštumą.

Spalvinga prisiminimų įvairovė

Jau patys pirmieji romano žodžiai įvardija prisiminimo vyksmą: „Štai ką prisimenu iš mažumės: senelis, plikas lyg akmuo, vedasi mane pažiūrėti tigrų. Jis su skrybėle, lietpalčiu didelėmis sagomis, aš – su lakuotais bateliais ir aksomine suknyte. Ruduo, man ketveri“ (p. 7). Per Miesto parką, romėnų sienos griuvėsius, akmenimis grįstą Senamiestį jis vesdavosi anūkė į zoologijos sodą pažiūrėti tigrų – nevietinių gyvūnų, su kuriais susijusi viena ypatinga senelio vaikystės istorija, Antrojo pasaulinio karo metais nutikusi kaime.

Kituose romano puslapiuose Natalija prisimena šią istoriją, kurią jai pasakojo senelis. 1941 m. žiemą į užpustytą Galinos kaimą atklydo tigras, pabėgęs iš vokiečių bombarduojamo Miesto zoologijos sodo – skeveldrų sužeistas, nubrozdintom letenom, bėgęs lavonais nuklota žeme. Naktimis, „kai viskas ilgam nurimdavo, nuo kalvos, tarsi lėtai srovenanti upė, tykiai nusileisdavo tigras“ (p. 240). Berods šį epizodą ir iliustruoja realistinis ir kažkiek rytietiška pasakiškas, kaip ir pati knyga, lietuviško leidimo viršelis. Niekad tokio gyvio nematę kaimiečiai laikė jį mirtį nešančiu velniu. Tačiau senelis nepasidavė prietaringo kaimo baimėms. Mat turėjo vaistininko dovanotą ir ganant avis perskaitytą Rudyardo Kiplingo *Džiunglių knygą* su tigrų Šer Chano ir kitų gyvūnų piešiniais. Tigro nebijojo ir mėsininko žmona, kurčnebylė mergina, kurią kaimiečiai praminė tigrų žmona – ji turėjo baisingą „keistumo jėgą“ (p. 232) ir ėmė globoti tą gyvį.

Tigro žmona nėra idėjinis romanas. Bet nėra ir beidėjinis. Jame rašytoja nesiima giliai tyrinėti atminties fenomeno. Bet kelis įdomius dalykus apie atmintį pasako, pabrėždama jos svarbą gyvenimui – tai, ką apie ją kalba ir šiuolaikiniai filosofiniai tekstai. Antai Charlesas Scottas viename savo veikale pastebi, kad gyvendami kasdienį gyvenimą, mes iškart nesuvokiame jo prasmės, negebame skirti, kas reikšminga ir nereikšminga. Būtent atmintis kuria gyvenimo prasmę, į praeitį nueinančiai dabarčiai suteikia turinį. Pasak minėto autoriaus, šis atsimenančios sąmonės darbas yra savitas. Ji turi „transformuojančią dimensiją“, t. y. prisimindama praeitį ją pateikia šiek tiek kitokią nei buvo patirta: kai ko nepastebi, nes turi užmaršties elementą, o kai ką prikuria, nes turi kūrybiškumo matmenį. Be to, prisiminimą veikia sąmonėn įdiegtos vienokios ar kitokios vertybės, kurios atminties vyksmui suteikia tam tikrą kryptį⁵.

Ir romane pasakojimas kaip atminties vyksmas plėtojasi pagal personažų turimas vertybes: vienokias – jaunos gydytojos Natalijos, kiek kitokias – jai apie savo vaikystę pasakojančio senelio, dar kitokias – kaimiečių. Jaunoji Natalija yra racionalus žmogus, ji pasitiki mokslu, o ne liaudies medicina. Be to, yra moderni, karo metų paauglystėje klausydavosi ne per radiją be paliovos transliuojamų liaudies dainų, o šiuolaikinės vakarietiškos muzikos įrašų, kurių gaudavo iš neteisėtų prekeivių. Tad ir jos prisiminimai – racionalūs, tikroviški. Ji prisimena, kaip po neseno karo kartu su seneliu važiavo į šeimos vasarnamį, kurio nematė septynerius metus ir kuris po karo atsidūrė užsienyje. Kaip namą rado kareivių nusiaubtą, laiko ir kaimynų apardytą, prižiukšlintą. Natalija prisimena ir mažus senelio ritualus: kaip jis valgydavo saulėgražų sėkliukes –

tiesiai nuo nedidelės skardos, ant kurios jas pasikepindavo. Kaip mėgdavo pusryčiauti su laikraščiu ir močiutės turkiškai virta kava.

Prisimindama tai, ką ir kaip jai pasakojo senelis, jaunoji gydytoja Natalija yra įtraukiama į kiek kitokią, mįslingesnę, iracionalesnę tikrovę. Tokią, kokią ją prisimena senelis, nors irgi racionalus, išprusęs žmogus, bet augęs su archajiška kaimo pasaulėvoka, jos prietarais ir fantazijomis. Tos archajiškos pasaulėvokos nepaprastumas nuspalvina jo pasakojimus apie išpūdingas Galinos kaimo figūras: vaistininką, medžiotoją Meškiną Darišą, mėsininką Luką. Pavyzdžiui, apie tai, kaip pastarasis šešiolikos metų iškeliavo iš kaimo po to, kai per vieną senovišką apeigą jam nepavyko duonriekių peiliu tvarte nudobti jauno buliuko pripipirinta nosim, kaip buvo jo žiauriai subadytas. Kaip atvykęs į upių uostą Saroborą tapo guslininku, prieplaukoje ir smuklėse grojo senoviniu vienastygiu Balkanų tautų instrumentu.

Bet ryškiausią kūrybiškumo elementą, kuris transformuoja pirminį įvykį, turi kaimiečių pasakojimai-prisiminimai, paremti folklorine išmintimi ir žodine tradicija. Štai trečio asmens pasakotojas prisimena, kaip tigro įbauginti Galinos kaimiečiai nutarė šį nudobti. Kūčių rytą kalvis, vienintelis kaime turėjęs šautuvą, bakalėjininkas Jova ir mėsininkas Luka, kurio kurčnebylė žmona globojo tigrą, užkopė į kalną ir pamatė žvėrį skynime prie ežeriuko. Sutraiškęs jį užpuolusius šunis, tigras užšalusiu ežerėliu staigiai priartėjo prie medžiotojų. Išsigandęs kalvis, užuot šovęs į žvėrį, muškieta netyčia ištaškė sau galvą. Likę gyvi Luka ir Jova grįžo į kaimą ir apie medžioklę pasakojo jau kitaip: ne realistinę istoriją, o bemaž legendą – transformuotą, kūrybiškai pagražintą versiją, liaupsinančią kalvio narsumą. Šiuo epizodu romane parodoma, kaip tame krašte, jungiant faktą ir vaizduotę, gimsta pasakojimai, kokia svarbi ten yra žodinio pasakojimo tradicija.

Pabrėždama atminties vertę, Obreht iškelia ir pasakojimo vertę – tai, kas vienaip ar kitaip įprasmina gyvenamą pasaulį. Viename interviu rašytoja teigia, kad pasakojimas kaip toks jai yra svarbus dalykas, kad ji augusi kraštuose – buvusioje Jugoslavijoje, Kipre, Egipte – kur yra turtinga žodinio pasakojimo tradicija: viskas čia tampa pasakojimu, kasdienis apsipirkimas ar koks nors senelio gyvenimo įvykis. O patikslindama priduria: „Aš esu susijusi su balkanišku mąstymo būdu, ypač su balkanišku pasakojimo suvokimo būdu. Manau, kad yra tokia sąvoka kaip „balkaniškas pasakojimas“. Net mažas istorijas jis padaro dideles, milžiniškas. Čia yra momentas, kai riba tarp mito, sakmės ir istorijos tampa nebesvarbi“. Panašiai ir romane – skyreliuose apie praeitį riba tarp istorinio fakto ir legendos mažėja, nyksta. Tačiau legendai čia neleidžiama tapti gryna legenda – ji turi ryškių istorinės tikrovės vaizdų. Ryškiausi jie realistinėse, dabartį vaizduojančiose dalyse, kur riba tarp istorinio įvykio ir legendos yra gan aiškiai atskirta. Taip romane perteikiama skirtinga praeities ir dabarties dvasia, pasaulėvoka.

Nepaprastoji Vidurio Rytų Europos tikrovė

Balkaniškos tikrovės savitumą gerai atskleidžia dar vienas būdingas naratyvo elementas. Tai siurrealistiniai ir stebukliniai vaizdai – lyg ryškūs, tvirti romano pasakojimo rišamieji mazgai, prikaustantys skaitytojo dėmesį. Tokių makabriškų ir stebuklinių vaizdų ypač kupini tie iš trylikos romano skyrelių, kuriuose pasakojama apie Natalijos senelio vaikystės kaimą. Štai Galinoje žiemą, kai žemė kietai įšalusi,

laidotuves kaimiečiai atidėdavo iki atlydžio, o numirėlius laikydavo rūsyje, prikrovę ledo luitų ir, kad lavonų kvapas neprasismelktų išorėn, skudurais iš vidaus užkamšę langus. Jau į stebuklinę pasaką panaši ilgoka istorija apie kaimo mėsininką Luką, kuris jaunystėje iškeliavo į Saroboro miestą, ten susipažino su turtingo turko pirklio dukterim Amana. Ėmęs planuoti tuoktuves, pagal viešąją paprotį du mėnesius kasvakar eidavo į jos namus, su jos tėvu pirkliu Hasanu valgydavo ir gerdavo, rūkydavo nargilę ir iki saulėtekio muzikuodavo. Tačiau Lukos planai žlugo, kai apgaulės būdu į žmonas gavo Amanos kurčnebylę seserį, kurios net vardo nežinojo ir kurią kaimiečiai praminė tigro žmona.

Panašių surrealistinių ir stebuklinių įvykių nutinka ir balkaniškoje dabartyje. Su geros valios misija atvykusi į Breževinos miestelio našlaityną ir apsistojusi svetingame vienuolio Antuno tėvų name, gydytoja Natalija pro atvirus langus mato, kaip pasišviesdami žibintu vynuogyno žemę kasinėja žemkasiai – čia iš kitur atvykusi šeimyna, ieškanti giminaičio palaikų, netinkamai užkastų per karą. Galiausiai randa palaikus, užkastus numirėlių sugrūdus į lagaminą. Ir tada prasideda keistos apeigos, kurias, čia juos atsiuntusios žiniuonės liepimu, jie turi atlikti, kad išsivadotų iš kaltės ir ligos. Pasakodama šią makabrišką dabarties istoriją, rašytoja iškalbingai supriešina prietarais, liaudies medicina, žiniuonės patarimais paremtą žemkasių pasaulėvoką ir racionalią, modernią, mokslinę mediciną pagrįstą jaunosios Natalijos mąstyseną. Ir kartu parodo, kaip pastarąją, šiuolaikišką – netgi visiškai nenorint – įtraukia pirmoji, archajinė.

Su kitokia, stebukline tikrove Natalija susidūrė tada, kai buvo šešiolikos. Ji prisimena, kai vykstant pilietiniam karui, grįžęs iš paciento, senelis išsivedė ją į tuščias naktinio Miesto gatves, kad parodytų išpūdingą reginį: kaip prospektu lėtai juda milžiniškas dramblys, kurį kareiviai leisgyvį rado šalia apleisto cirko ir kurį jaunuolis dabar veda į zoologijos sodą. Nepaisydamas karo ir bankroto, zoologijos sodo direktorius reikalavo milžiną atvesti, kad į jį galėtų pasižiūrėti vaikai. Taip senelis parodė anūkei, kad tikrovė yra nepaprasta, kad yra „akimirku, kurias reikia pasilaikyti sau“ (p. 64). Tokių nepaprastų akimirku – surrealistinių ir stebuklingų – romane yra ir daugiau. Būtent jie, šviesūs ir tamsūs, bauginantys ir džiuginantys keisti nutikimai yra tai, kas lemia Balkanų regiono specifiką. Beje, kaip pastebi kritikai, epizodas su drambliau iš subombarduoto zoologijos sodo, tik Antrojo pasaulinio karo metais einančiu miesto gatvėmis, yra ir šiuolaikinio serbų režisieriaus Emiro Kusturica'os surrealistiniame filme *Podzemlje* (1995). Galbūt rašytoją veikė šis filmas. Galbūt taip ji pritaria režisieriaus sumanymui būtent tokią vaizduoti balkanišką tikrovę – skurdoką, žiaurią, karų nualintą, bet kerinčią ir sukrečiančią kai kuo netikėtai ir nepaprastu. Pasak kritikų, „Modernusis buvusios Jugoslavijos romanas ir filmas mėgsta pasitelkti absurdą, hiperbolizaciją ir surrealizmą“⁶.

Šiuolaikinis Vakarų romanas grįžta prie realistinio pasakojimo. *Tigro žmonoje* Obrecht seka šia dabarties literatūros kryptimi. Tačiau kartu parodo, kad realizmo technika ne viską leidžia papasakoti. Kad yra šalių, apie kurias kitaip nepapasakosi, kaip tik pasitelkęs magiškąją realizmą. Pastarojo klestėjimo laikai, kaip žinia, buvo XX a. septintas aštuntas dešimtmečiai – Lotynų Amerika, kurioje radosi „naujasis romanas“ ir „naujasis naratyvas“, modernioji jos literatūra, realistinį pasakojimą pagilinsi senosios žodinės tradicijos, magiškų įsitikinimų, mitų ir sakmių elementais, atskleidžiančiais to žemyno nepaprastumą ir keistumą (pvz., Mario Vargas Llosa,

Carlosas Fuentesas, Gabrielis García Márquezas). Magiškas realizmas, kaip teigia literatūros kritikai, gerai paaiškino „Lotynų Amerikos realybės specifinį pobūdį“, parodė, „kad Lotynų Amerika yra kažin kaip nepaprastas ar „stebuklingas“ kraštas su ypatinga istorija, geografija, raida, religija ir etniniais kraštutinumais – kad jo tikrovė iš tiesų gan artima fantazijai“⁷. Tad kodėl negalėtų paaiškinti ir kito savaip nepaprasto krašto?

Obreht įrodo, kad magiškojo realizmo technika dar nėra pasenusi, kad tinka Balkanų tikrovei – jos dabarčiai ir praeičiai – aprašyti. Kaip Márquezas, vienas mėgstamiausių rašytojos autorių, pasakodamas apie Lotynų Ameriką, taip Obreht rašydama apie Balkanus, literatūrinę tikrovę kuria pasitelkusi to regiono žodinės tradicijos, prietarų, legendų elementus. Taip išryškindama savitumą krašto, archajiško, karų nusiaubto, bet atsigaušančio ir modernėjančio, su racionalia ir mokslinė miesto pasaulėvoka, su kaimo prietarais ir folkloru. Bene keisčiausi romane yra trys pasakojimai apie bemirtį (slavų folkloro personažą, perspėjantį apie mirtį ir surenkantį mirusiųjų sielas), kuri skirtingais savo gyvenimo laikotarpiais – 1954, 1971 ir 1995 m. – sutinka senelis. O šiam netikėtai svetur mirus, ten dingus asmeniniams jo daiktams, močiutė nerimauja, kad negali laikytis keturiasdešimtinės – kultūrinės ir religinės tradicijos, reikalaujančios keturiasdešimt dienų netvarkyti, neišmesti velionio daiktų, šitaip drąsinant sielą grįžti su žinia, su atleidimo ženklų.

Vis dėlto kiek kitaip nei Márquezas, gal labiau kaip vėlesnioji devinto, dešimto dešimtmečių Lotynų Amerikos po-bumo, kitaip dar vadinama bumerango karta, pavyzdžiui, Isabelė Allende ir 1982 m. išleistas jos pirmasis romanas *Dvasių namai* (beje, pasirodęs, kai rašytojai buvo keturiasdešimt), netgi dar labiau nei pastaroji, Obreht magišką realizmą susieja su ryškiais autobiografiniais, geografiniais ir istoriniais gimtojo Balkanų regiono vaizdais, gerai nusakančiais jo specifiką. Pasak kritikų, „Šis romanas – tai drąsi rašytojos pastanga sudėti visą jos kultūrinį ir šeimos palikimą į vieną pasakojimą“⁸.

Virtuoziška meninė raiška

Apie ypatingą Balkanų tikrovę rašytoja pasakoja savita kalba. Žaismingas siužetas konstruojamas tarsi iš atskirų, bet vienas su kitu susijusių epizodų. Čia keliaujama iš dabarties į praeitį ir iš praeities į dabartį, pasakojimui tampant tai labiau realistiniu, tai priartėjančiu prie magiškojo realizmo. Visas romano naratyvas yra tokių besikeičiančių, įvairių epizodų spalvinga mozaika. Nors kartais ima panašėti ir į painoką labirintą su keliomis siužetinėmis duobėmis, kuriame skaitytojas lyg pasimeta, bet netrukus vėl pagauna pasakojimo giją. Viename interviu Obreht kaip tik ir sako, kad rašant *Tigro žmoną* jai sunkiausia buvo visai gausiai medžiagai suteikti aiškią, darnią struktūrą. Tai pirmas didesnis jos kūrinys, kurį rašant teko nudurbti nelengvą medžiagos komponavimo darbą. Daug sudėtingesni nei kuriant apsakymus – savo kūrybinį kelią ji pradėjo būtent nuo jų. Jos apsakymai publikuoti *The New Yorker*, *The Atlantic*, *The New York Times*, *The Guardian*. Taip pat apsakymų rinkinyje *The Best American Short Stories* (2010).

Tad kūrybinės patirties Obreht jau turi. Ji išties geba pasakojimą kurti kaip žodžio meną. Ne tik romano personažai, bet ir pati jo autorė yra žodžių neieškanti pasakotoja. Užsienio kritikai taip ją ir apibūdina: tai pasakotoja iš prigimties, nepaprastas,

įtikinantis ir dėmesį prikaustantis balsas. Ne tik tuo, ką pasakoja, bet ir kaip pasakoja. Realistinių romano dalių kalba yra santūresnė, lėtesnio tempo. Bet magiškojo realizmo sluoksniuose turtingas rašytojos žodynas liete liejasi. Kur reikia, romano kalba esti grakšti ir glausta. Kur reikia – žodinga. Kartais skambanti liūdnuoku, kartais smagiu ir įkvėptu tonu. Visa tai byloja, kad rašytoja emigrantė puikiai moka anglų kalbą. Ji kuria ne gimtąja, o išmokta kalba, kurios mokėsi ne tik Amerikoje, bet ir kitame gyventame užsienyje (Kipre, Egipte), jo angliškose mokyklose.

Kita vertus, rašytoja pripažįsta, kad joje gyvas balkaniškas palikimas, kuriam ji irgi leidžia reikštis savo kūryboje. „Nors ji visą laiką rašė angliškai, serbų-kroatų kalbos taip pat veikia jos kūrybą“, – taip šią autorę charakterizavo amerikiečių *Los Angeles Times*⁹. Pati rašytoja dar pridūrė: „Aš manau, kad *Tigro žmonoje* kalbos intonacija, ritmas nėra angliški. Šią knygą parašiau angliškai, ją rašydama mažiau angliškai, kiekvieno skyriaus koncepcija buvo sukurta angliškai, bet dialogų ritmas iš esmės yra labiau balkaniškas“.

Visa tai gali gerai justis skaitydamas lietuvišką romano vertimą. Rašytojos minėtą balkanišką dialogų ritmą čia perteikia glausta, rupoka personažų kalba. O tuose dialoguose, kurie yra kaimo žmonių pašnekesiai, kalbos balkaniškumą žymi dar ir archajiška leksika. Pavyzdžiui: „Mačiau anų šiudien“ (p. 236), „Nebpareis jau Luka, oi nebparris“ (p. 237), „Susičiulbėjo ji su tuom tigrū, kur nesusičiulbės!“ (p. 237), „Anava, vėlek eina“ (p. 245). Sakiniai, kuriais rašytoja išryškina būdingas Balkanų regiono kraštovaizdžio, buities ir kt. detales, lietuviškame vertime išversti tikslia, sodria kalba. Pavyzdžiui, kelias iš Breževinos į Zdrevkovą, į kurią jaunoji gydytoja Natalija važiavo ieškoti ten mirusio senelio daiktų, driekėsi „palei baltas uolas, kurių plyšiuose žaliavo spygliuočiai. Po vėjų taršomu, spindinčiu audros debesies priekalu tyvuliavo pilka jūros masė“ (p. 153). Lietuviškas vertimas gerai perteikia ir savitą romano sakinių – tai trumpesnių, tai ilgesnių – stilių, kurių, dinamišką ir įvairuojantį, kuria virtuoziška sintaksė, panaudojanti plačias kalbos galimybes. Atrodo, kad ne tik romano autorė, bet ir jo vertėjas Vidas Morkūnas turi gerą kalbos jausmą. Be to, ir vertėjo patirtį – verčia nuo 2002 m., ne tik iš anglų, bet ir iš vokiečių, lenkų, rusų kalbų. Bei pats kuria poeziją ir prozą.

Taigi galime džiaugtis, kad turime gerai išverstą ir įdomų Vidurio Rytų Europos romaną. Kad galime pažinti dar mažai pažįstamą šiuolaikinę Balkanų literatūrą. Ir žavėtis tuo, kaip išradingai siedama europines ir amerikietiškas literatūrinės sroves, pasitelkdama balkanišką žodinę tradiciją, rašytoja perteikia to krašto savitumą. Krašto, kurio pasiilgsta, į kurią vis grįžta aplankyti pokolonijinės Serbijos sostinėje Belgrade po senelio mirties gyvenančią močiutę. Pasak Téa Obreht, šiuo romanu ji norėjusi parodyti, kaip krašto specifika veikia žmonių charakterius, jų tarpusavio santykius, jų konfliktus su gyvenama vieta. Regis, jai tai pavyko. Spalvingi ir tikroviški romano vaizdai byloja apie tai, kuo savita yra Vidurio Rytų Europos geografija, istorija, buitis, religiniai papročiai, kaip jie lemia žmonių mąstyseną ir jauseną, jų pasaulėvoką, tarpusavio santykius ir likimus. Rašytoja parodo, koks yra to krašto žmonių požiūris į savo paprastą ir nepaprastą kraštą, apie kurią, pasitelkę žodžio ir atminties galią, patirtį ir vaizduotę, jie turi ką papasakoti kitiems.

- ¹ Laimantas Jonušys, „2011 metų užsienio verstinė literatūra Lietuvoje“, in: *Literatūra ir menas*, 2012-03-02, Nr. 3369, p. 11.
- ² Charles Simic, „The Weird Beauty of the Well-Told Tale“, in: *The New York Review of Books*, 2011-05-26, in: <http://www.nybooks.com/articles/archives/2011/may/26/weird-beauty-well-told-tale>, (2012-06-09).
- ³ Téa Obreht, „My Hero Stefan Obreht“, in: *The Guardian*, 2011-06-11, in: <http://www.guardian.co.uk/books/2011/jun/11/tea-obreht-my-hero-stefan-obreht>, (2012-06-09).
- ⁴ Liesl Schilliger, „A Mythic Novel of the Balkan Wars“, in: *The New York Times*, 2011-03-11, in: <http://www.nytimes.com/2011/03/13/books/review/book-review-the-tigers-wife-by-tea-obreht>, (2012-06-10).
- ⁵ Charles E. Scott, *The Time of Memory*, Albany: State University of New York Press, 1999, p. 4, 10, 64.
- ⁶ Kapka Kassabova, „The Tiger’s Wife by Téa Obreht“, in: *The Guardian*, 2011-03-12, in: <http://www.guardian.co.uk/books/2011/mar/12/tigers-wife-tea-obreht-review>, (2012-06-11).
- ⁷ Philip Swanson, *Latin American Fiction*, Oxford: Blackwell Publishing Ltd, 2005, p. 49.
- ⁸ Kapka Kassabova, *op. cit.*
- ⁹ Carolyn Kellogg, „The Writer’s Life: Téa Obreht and „The Tiger’s Wife““, in: *Los Angeles Times*, 2011-03-27, in: <http://articles.latimes.com/print/2011/mar/27/entertainment/la-ca-obreht-20110327>, (2012-06-11).